

ЧЛАНЦИ

Коста Милутиновић

ДВЕ ТЕЗЕ О ГРОФУ ЂОРЂУ БРАНКОВИЋУ ПОДГОРИЧАНИНУ

I — Контраверзе о Бранковићевом пореклу

Идеја о солидарности и сарадњи балканских и подунавских народа није новог датума. Она није пала одједном, као из небуха, на наше балканско тло, него је условљена читавим историјским развојем, целим сложеним унутрашњим процесом и разноврсним социјално-економским чиниоцима, друштвено-политичким кретањима и културно-просветним стремљењима, који су припремили терен и омогућили сазревање ове идеје, која је — у тадашњим условима — имала револуционарну снагу и садржавала у себи прве клице револуционарно-ослободилачке борбе национално угњетаваних и феудално потлачених балканских и подунавских народа.

Већ у другој половини XVII века, у доба када је цео Балкан још увек стењао у оковима вишевековног турског феудализма, појавио се на овом немирном балканском тлу један човек високих интелектуалних способности, који је први осетио дубоки, суштински унутрашњи смисао балканске историје, први отпочео да тражи, проналази и крчи нове путеве заједничке борбе свих наших народа и први визионарски наговестио и осветлио далеке хоризонте једне срећније будућности читаве југоисточне Европе. Тај смели крчилац нових путева био је Ђорђе Бранковић — Подгоричанин (1645-1711), гроф „Свете Римске Империје”, деспот „Илирика”, писац прве историје јужнословенских, балканских и подунавских народа, једна од најсложенијих и најинтересантнијих личности читаве наше историје.¹ Према ранијим истраживањима Љубе Ковачевића, постојбина Бранковића била

¹ Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911.

је Дреница на Косову, о чему се говори у једној повељи Вука Бранковића из 1365. године.² Према казивањима самога Ђорђа Бранковића, чија опсежна *Хроника* никада није објављена, његови стари прешли су из Херцеговине, из Корјенића, у Црну Гору, и настанили се у Подгорици, услед чега је он и стављао поред свог имена и презимена још и надимак — Подгоричанин. Иларион Руварац покушао је да даде друго тумачење овом његовом надимку, али без довољно убедљивих аргумената и стварних доказа.³ Међутим, према новијим историјским и етнолошким истраживањима Петра Шобајића излази да су Бранковићи заиста били из Корјенића код Требиња, о чему се још увек одржава народно предање у томе крају. Из Херцеговине Бранковићи су се, затим, разишли на разне стране: једни у Црну Гору, други у Босну, трећи у Војводину. Неки њихови потомци прешли су у католичку веру, а неки су примили ислам, али су се сви они и даље издавали за потомке старих Бранковића. Полемишући са Руварчевим мишљењем, Петар Шобајић је дошао до овог закључка:

„Руварац је разумео да је гроф Ђорђе по угледу на војводу Божицара Вуковића Подгоричанина придодао своје презимено надимак „Подгоричанин“. Да Руварац није прескакао, већ да је искористио податке које сам наводи у свом раду, он би уочио (...) да су и гроф Ђорђе и војвода Божицар имали исти надимак — „Подгоричанин“; да су и један и други тврдили да воде порекло од старих деспота Бранковића; да су обојица имали сличне грбове са ликом лава, што је значајно, јер се лав налази и у грбу династа Бранковића. Из тога се намеће закључак реалнији од Руварчевог: да је и војвода Божицар Вуковић — Подгоричанин потицао, по свој прилици, од братства Бранковића, од кога и гроф Ђорђе“.⁴

Преци Ђорђа Бранковића дошли су, врло вероватно, из Црне Горе у Банат негде у XVI веку. Његов отац живео је у Липови, а када је ово место пало под турску власт прешао је у Јенопољ (арадска жупанија). Отац му је рано умро, а мати је отишла у манастир. Васпитавао га је његов старији брат Сава Бранковић, православни митрополит ердељски, у свом владичанском двору у Ђули. Ту је стекао солидну спрему, и научио стране језике, румунски, мађарски, немачки, француски, латински и турски. Као зналац језика ступио је у дипломатску службу код ердељског кнеза Апафија. Као тумач за турски језик пратио је 1633. ердељског посланика, који је путовао у Турску да преда данак Порти. У Једрену се срео и

² Љ. Ковачевић, *Вук Бранковић*, Годишњица Николе Чупића, књ. X, Београд 1888.

³ И. Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху, с три излета у такозваној Великој сеоби српског народа*, Београд 1896, стр. 5—9

⁴ П. Шобајић, *Порекло династије Бранковића и гроф Ђорђе Бранковић*, Цетиње 1937.

уозна са пећким патријархом Максимом, који га је — према његовом доцнијем казивању — наводно миропомазео за српског деспота.

II — Барон и гроф „Свете Римске Империје”

Од 1675. до 1677. Ђорђе Бранковић се налазио на положају ердељског представника на Порти. За време бављења он се приближио аустријском посланику Киндсбергу и обавестио га о тешким приликама у поробљеним балканским земљама. Вративши се у Ердељ, Бранковић је — заједно са братом Савом — био осумњичен да је умешан у заверу против кнеза Апафија, отпуштен из службе и затворен. Чим се ослободио тамнице он је напустио Ердељ и прешао у Влашку, где га је кнез Шербан Кантакузен срдечно примио. У Букурешту се упознао и са кнежевим братом историчарем Константином Кантакузеном, у чијој је великој библиотеци нашао многа дела из историје балканских и подунавских народа, тако да се и сам јаче заинтересовао за историјске студије.

У то доба Аустрија је повела активнију политику у источном питању. У колико је оружани сукоб између Аустрије и Турске постајао све неизбежнији, у толико је бечки двор обраћао све већу пажњу балканским народима, желећи да их што јаче ангажује у предстојећем рату. Аустријски цар Леополд I, желећи да придобије и Србе за своју политику, издао је Бранковићу диплому угарског барона.⁵ Велики источни рат, који је достигао своју кулминацију у турској опсади Беча 1683, зауставио је даљу турску агресију на Европу и ослободио највећи део Угарске од турског јарма. Бечком двору постали су сада Срби и Румуни потребни као природни савезници, који ће олакшати продирање редовним царским трупама на Балкан. Док се влашки кнез Шербан колебао, бојећи се да Турци поново не угрозе његову земљу, дотле се Бранковић обратио самом цару Леополду и обећао му помоћ српских устаника, али под условом да српски народ после коначног ослобођења живи опет слободним животом, у својој држави, под својим владарима, као што је живео пре најезде Турака. Осим тога, Бранковић се готово истовремено обратио и пећком патријарху Арсенију III Црнојевићу, с молбом да му изда писмено сведочанство да је он законити потомак старих српских деспота. Иако Арсеније тада није ни познавао претендента на српски престо, он му је без много проверавања издао тражено сведочанство уз награду од — 150 дуката.⁶

⁵ J. Радонић, *op. cit.*, стр. 262.

⁶ *Ibid.*, стр. 315. Kriegs-Archiv Wien, 3.IX 1702. Exp. Prot. №. 244.

Почетком јуна 1688. Бранковић одлази у Беч, у дипломатској мисији. Собом је понео и своју баронску диплому, и сведочанство пећког патријарха, и препоруку аустријског посланика у Цариграду. Снабдевен таквим документима, он је у Бечу лепо примљен од највиших аустријских државника, па чак и од самога цара Леополда. Том приликом Бранковић је предлагао цару формирање Илирске Краљевине, велике балканске државе која би се простирала од Јадранског до Црног мора, и признавала врховну власт аустријског цара. Од Аустрије је тражио и оружану, и материјалну, и моралну помоћ, а за себе — владарску титулу. Његови захтеви нису ни у потпуности прихваћени, ни у целини одбачени. Аустрија је у том тренутку била у изузетно тешком положају. Са још увек јаком Турском налазила се у рату, а француски краљ Луј XIV, стари противник Хабсбурговаца, спремао се да је нападне. У таквој ситуацији бечки двор је желео да главни терет ратовања на турском фронту пребаци на саме балканске народе. Зато је Бранковићева понуда дошла у прави час. Цар Леополд је 20. IX 1688. потписао диплому којом га признаје за потомка старих српских деспота и подиже у ред грофова „Свете Римске Империје”.⁷

Истовремено када је аустријска војска отпочела нову офанзиву, Бранковић је 12. VI 1689. из Оршаве — „из близине негдашњег отачества” — упутио проглас балканским народима на оружани устанак против Турака, потписујући се као „Ђорђе II, наследни деспот Горње и Доње Мизије, велики кнез Свете Римске Империје, господар Светосавског дуката, Црне Горе, Херцеговине, Срема, Јанопоља...”⁸

III — Бранковић интерниран у Бечу

У Бечу се убрзо дознало за текст овог Бранковићевог прогласа подјармљеним балканским народима, сав надахнут национално-ослободилачким тежњама. Осим тога, готово истовремено ушло се у траг и његовом ранијем путовању (1688) — заједно са братом Савом, православним митрополитом Ердеља — у Русији, где су дошли у контакт с многим државницима, а Сава је био примљен чак и у аудијенцију код цара Алексија. Све је то допринело да је његова започета акција на окупљању српских устаника изгледала аустријским генералима много опаснија него што је стварно била. Принц Лудвиг Баденски, командант аустријске војске на источном фронту, „имајући непрестано на уму опасност од евентуалног стварања новог

⁷ Ј. Рајић, *Историја разних славенских народа, нарочито Болгар, Хрватов и Србов*, IV, Будим 1823, 292—295.

⁸ Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, Гласник Српског ученог друштва, I, 1.

државног организма (...) тврдо је решио да га учини безопасним”.⁹ Према наређењу принца Баденског, генерал Донат Кајзлер позвао је 26. X 1689. Бранковића да дође у Кладово, у главни табор, ради договора о даљој акцији. У свом извештају од 29. X 1689. Баденски јавља цару Леополду да је Бранковић „злоупотребио царску диплому”, да је помоћу ње „хтео да се наметне за деспота Србије, Илирије, Мизије, Босне, Срема и многих других земаља” и да је зато „био приморан да га спроведе у Оршаву и одатле у затвор у Сибињ”.¹⁰ Осумњичен као русофил, Бранковић је подвргнут дугим саслушањима и мучним испитивањима. Истрагу је водио језуита Антидије Дино, љут на Русе због протеривања језуита из Русије. На основу његове истраге Бранковић је стражарно спроведен у Беч ради даљих испитивања. Али, у Бечу никаква стварна кривица није могла да се утврди и докаже. Ипак, он није пуштен на слободу. Затвор је истина замењен интернацијом, али под сталном полицијском присмотром и са стражом пред кућом у којој је становао. На све молбе, жалбе и протесте Срба што се Бранковић без судске пресуде држи интерниран, увек је тајанствено одговарано да то захтева — „државни разлог” (*ex ratione status*)

После велике сеобе Срба, под пећким патријархом Арсенијем III Црнојевићем (1690), углед и утицај заточеног Бранковића све више расте. Српски прваци из читаве Хабсбуршке Монархије, кад год би допутовали народним послом у „царствујући град Вијену”, долазили су му на договор и саветовање. Добар познавалац историје балканских и подунавских народа, зналац страних језика и упућен у политичке прилике у аустријској престоници, Бранковић је увек био од велике користи и помоћи српским првацима. Зато је сасвим разумљиво што су Срби тако одлучно и упорно захтевали до се он пусти на слободу. Иако ни после тога није ослобођен, ипак му је дворска канцеларија вратила његову грофовску диплому, која му је одузета приликом хапшења у Кладову. Али, највеће признање које је доживео за време свога дугогодишњег заточења свакако је његов једногласан избор за српског деспота, извршен на великом заседању свих српских народних првака у Будиму, крајем марта 1691.¹¹ То јасно показује да се Срби у аустријским земљама нису задовољавали теократском управом патријарха Арсенија, него су захтевали и свога посебног световног поглавара. Бечки двор, коме је оружана помоћ Срба у рату против Турака још увек била неопходно потребна, толерисао је Бранковићев избор, али га ни тада није пустио на слободу, него је

⁹ J. Радонић, *op. cit.*, стр. 394. — *Freiwillige Thailnahme der Serben und Kroaten*, С. 120.

¹⁰ О свему овоме још исцрпније и детаљније обавестио је Баденски цар извештајем из Кладова од 7.XI 1689. *Kriegs-Archiv Wien, Exp. Prot. Nr. 244, 1689.*

¹¹ *Ibid. Registr. Prot. 23 III 1691, fol. 149.*

само одобрио да му се изабере заменик, али не као деспот, него као подвојвода („Vice Ductor”). За ту функцију је изабран и потврђен „рачки капетан” Јован Монастарлија.¹²

После закључења Карловачког мира (1699), када је постало јасно да од планираног повратка Срба у „старо отечество” неће бити ништа, под Бранковићевим утицајем почели су Срби тражити своју аутономну покрајину у Угарској, свога војводу и своју Војводину. Све до тада они су сањали — заједно са својим заточеним деспотом — о Илирској Краљевини, која ће обухватити све јужнословенске земље. Али од тада, поучени горким искуствима и реалним сазнањима, они постају много умеренији и задовољавају се само аутономном покрајином на југу Угарске. Али, ни до остварења овог скромног захтева није дошло. Као што Бранковић није постао војвода тако ни Срби нису добили своју аутономну Војводину. Исто тако, узалуд је српски народ и даље захтевао да се Бранковић пусти на слободу. Узалуд се и моћни руски цар Петар Велики заузимао код цара Леополда у корист његовог ослобођења.¹³ Бранковић је остао заточен све до краја живота.¹⁴

Врло су карактеристични односи између Бранковића и патријарха Арсенија. Према једној верзији, Арсеније се није залагао за Бранковићево ослобођење. Штавише, Јован Рајић цитира једно писмо мађарског католичког кардинала Леополда Колонића,¹⁵ упућено српском изасланству које је захтевало

¹² Ј. Хлапец—Ђорђевић, *Подвојвода Јован Монастерлија*, Летопис МС, књ. 252, 1908, св. 6, стр. 1—24, и св. 7, стр. 25—48. — У овој докторској дисертацији, израђеној на темељу истраживања у бечким и пештанским историјским архивима, бачена је светлост на његов живот и рад, који раније није посебно проучаван. Монастерлија се нарочито истакао као војсковођа у великој бици код Сланкамена (19.VIII 1691), у којој је учествовало 10.000 Срба. У знак признања цар Леополд му је даровао пољопривредно имање у Толнанској жупанији, у процењеној вредности од 10.800 форината (И. Руварац, *Стари Сланкамен*, Земун 1892, стр. 45). Осим тога, „храбро држање Монастерлија у битци код Сланкамена бележе брижљиво и српски летописи. . .” (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. III, стр. 95).

¹³ Леополд је обећао Петру да ће се „постарати да стече о њему потребне информације” и да ће „ствар тако решити како то одговара жељи царевој”. (Kriegs-Archiv Wien, Ехр. Prot. Nr. 244, 1699).

¹⁴ Доцније је утврђено: „Истина је, да су Бранковић и патријарх ступали у везу са руским посланицима, истина је и то, да је Возњицин (руски посланик у Бечу) због живог заузимања Бранковића а са одобрењем цара Петра интервенирао у корист Бранковићеву, али је Бранковић измислио свој састанак са царем Петром Великим. Пишући касније, пред крај живота, овај одељак Хронике (стр. 2026—2032), он је имао идуће генерације на уму, па је, да би себе што више уздигао, измислио ону живу сцену између себе и цара Петра, када је овај, дирнут Бранковићевом несрећом, узвикнуо живо: „Христа ради све учињу!” (Ј. Радонић, *op cit.* 523).

¹⁵ Леополд Колонић (1631—1707), мађарски црквени великодостојник и политичар хрватског порекла, надбискуп у Калочи и примас Угарске, иницијатор и пропагатор унијаћења. Карактеристичне су његове речи: „Ја ћу од угарских народа да начиним робље, затим просјаци и најзад добре

Бранковићево ослобођење, као доказ да је патријарх Арсеније заиста ометао његову акцију. У том писму кардинал Колонић изричито тврди: „Ја господара Бранковића нити сам затворио, нити га у затвору држим, већ његово избављење за сада веома одуговлачи (...) архиепископ, кога ви патријархом зовете...¹⁶ Од посебног је значаја да је и знаменити аустријски државник Бартенштајн¹⁷ између осталог нарочито истакао да је патријарх Арсеније настојавао „да нема крај себе никаква световна човека, који би му част и славу могао смањити”. Изгледа да је и сам Бранковић био обавештен да се Арсеније није заузимао за његово ослобођење, те је стога с разумљивим огорчењем говорио и писао о патријарху „који грамзи за влашћу” и чији поступци „личе на рад и тежње грабљивога римокатоличког клера”. Бранковић је одмах информисан да је патријарху од цара Леополда, на основу привилегије од 20. VIII 1691, признато „право кадуцитата и да сви Срби убудуће имају, како у духовним, тако и у световним стварима, да зависе од архиепископа као свог духовног поглавице”.¹⁸ По кадуцитету патријарх наслеђује имања свих оних Срба који умру без наследника и добија право убирања десетка од српског народа. С разлогом је речено: „То је био велики ударац претензијама Ђорђа Бранковића на старешинство у српском народу”.¹⁹ Уколико је патријарх постајао све сујетнији, није се задовољио само влашћу

католике. *Sic ratio status exposcit*”. (Р. Грујић, *Како се поступало са српским молбама на двору аустријског ћесара последње године живота патријарха Арсенија III Црнојевића*, Нови Сад 1906, стр. 6). О Колонићевом дугогодишњем раду на систематском унијаћењу православних, калвина и протестаната има важних података у књизи Josefa Maurera. *Cardinal Leopold Graf Kolionitsch, Primas von Ungarn (Innsbruck 1887)*.

¹⁶ Ј. Рајић, *Историја...*, III, 335.

¹⁷ Ј. Ch. Bartenstein (1689—1767), у младости протестант, доцније прешао у католичку веру, али је до краја живота остао толерантан према свима религијама, тако да је као васпитач будућег цара Јосифа II прогресивно утицао на његово формирање и развој. Као дугогодишњи аустријски министар спољних послова бележио је све важније политичке догађаје свога доба. Његов знаменити политичко-историјски спис *Kurzer Bericht über den Zustand der zerstreuten illyrischen Nation* први пут објављен 1802) превео је и издао Александар Сандић у засебној књизи *Кратак извештај о стању расејаног, многобројног илирског народа* (Беч 1866). Бартенштајн је у томе спису бранио Србе и њихове привилегије с аустријских позиција. Његов живот и рад исцрпно је приказао А. Arnoth у монографији *J. Ch. Bartenstein und seine Zeit* (Wien 1871).

¹⁸ Ј. Ђорђевић, *Радња Благовештенског сабора народа српског у Ср. Карловцима 1861*. Нови Сад 1862, стр. 196.

¹⁹ Р. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1949, стр. 29. У овом раду приказан је и оцењен историјски значај овога патријарха идеалистички, без довољно критицизма.

и приходима, него је тражио од цара и владарске титуле и грбове.²⁰

Изузетно привилегисани положај патријарха Арсенија, концентрација не само црквене него и световне власти над Србима у Хабсбуршкој Монархији у његовим рукама и велики приходи које је неограничено уживао изазвали су разумљиво огорчење код прогоњеног и заточеног Бранковића, који је оштро нападао „ненасиштеније”, „грамзивост” и „лакомост” за влашћу патријарха Арсенија, његов рад називао „погубним и њега самога упоређивао са — Јудом Искаротским.²¹ Покушавајући да брани патријарха Арсенија, Рајко Веселиновић је писао: „Осећање личне запостављености разбуктало је до врхунца срцбу на патријарха (...) Опоро Бранковићево критиковање патријарха Арсенија само је докуменат његове личне реакције на проширена права српског архиепископа у световним стварима”.²²

Међутим, ако се проблем дубље и свестраније сагледа, овде није играло улогу само „осећање личне запостављености”, и ова његова критика није само „докуменат његове личне реакције”, него је нешто много шире, обухватније и далекосежније. Бранковићева критика политичких ставова патријарха Арсенија представљала је први израз световњачког антиклерикалног супротстављања младе српске грађанске класе, која се, тада, почетком просвећеног XVIII века, налазила тек у првој фази свога развоја, али која је већ тада започела да изграђује своју прогресивну друштвено-политичку оријентацију. У историјском развоју јужнословенских народа овај сукоб између двојице истакнутих српских првака тога доба представљао је, у неку руку, први сукоб између аутократске црквене хијерархије, с једне стране, и културно надноћнијих, световњачких, грађанских елемената, с друге стране. У крајњој линији, то је био први почетак борбе против клерикализма, која ће се у нашим земљама водити читав два века.

IV — У Хебу заточеник до смрти

У Бечу живео је Бранковић интерниран од 1689. па све до 1703. Иако се налазио под строгом полицијском присмотром и

²⁰ У једној својој молби из 1706. Арсеније је тражио од цара Леополда да му потврди „од давнине у породици мојој добивени наслов кнеза од Албаније, а мој грб да буде наследан у мушком и женском потомству мога брата Ђорђа”. Никола Радојчић је с разлогом споменуо да се Арсеније потписивао Црнојевић зато што је хтео важити за потомка династије Црнојевића и да је на основу тога и тражио владалачке титуле и грбове.

²¹ Ст. Новаковић, *Из Хронике деспота Ђорђа Бранковића, Гласник Српског ученог друштва*, књ. XXXIII, Београд 1872, стр. 144—150.

²² Р. Веселиновић, *op. cit.*, стр. 29—30.

стално чуван од војне страже, иако се са претераном ревношћу водило рачуна о посетама које су му долазиле и о преписци коју је стално водио, ипак он није никако мировао. Стога је Ратни савет предложио да се он премести далеко од престонице, негде у унутрашњост, у неку забачену тврђаву, где више неће долазити у контакт са српским првацима. Као најпогоднија предложена је тврђава Хеб (Јегра). Ратни савет је овим аргументима поткрепљивао свој предлог: „Из удаљеног Хеба неће Бранковић моћи водити тако живу и опасну преписку са Србима, Мађарима, Влакима и Московитима (...) Тамо неће бити потребна крај њега ни стража, јер у граду има стална посада”.²³ Али, он није одмах спроведен у Хеб, него тек када је у Мађарској бужнуо Ракоцијев устанак 1703. Претпостављало се — не без разлога — да би он, годинама интерниран и с правом огорчен, могао имати утицаја на српске прваке да се прикључе Ракоцију, који је и Србе позивао у заједничку борбу против Хабсбурговаца. У почетку устанка неки одреди српске милиције заиста су пристајали уз Ракоција; други су се озбиљно колебали; трећи су желели да остану неутрални. Једино се патријарх Арсеније са високим клером одмах оријентисао према Бечу, иако се у почетку на двору чак ни њему није потпуно веровало. По свему судећи, Бранковић је заиста имао симпатије за мађарске устанике и веровао у могућност и целисходност заједничке борбе Срба, Хрвата, Мађара и Румуна против Беча.²⁴

Можда су баш ове Бранковићеве симпатије за мађарске устанике и допринеле да је он, убрзо после избијања Ракоцијевог покрета, депортиран из Беча у Хеб као заточеник? Можда су бечки властодршци успели да уђу у траг и извесним индиректним везама између Бранковића и Ракоција или, у најмању руку, некојим покушајима — било с једне било с друге стране — да се они повежу и удруже у заједничку борбу против Аустрије? Све су то више или мање вероватне хипотезе, које се могу с разлогом претпоставити, али које је тешко утврдити на основу досадашњих истраживања у бечким и пештанским историјским архивима. У сваком случају, већ сама Бранковићева политичка концепција о сарадњи и евентуалној заједничкој борби подунавских народа садржи у себи далеко више политичке зрелости него претерана лојалност патријарха Арсенија према Хабсбурговцима. Даљи историјски догађаји дали су умногоме за право Бранковићу. Јер да је дошло до заједничке борбе Срба и Мађара против Беча, вероватно не би дошло до страховитог грађанског рата у Угарској, не би пало преко стотину хиљада људских живота

²³ Ј. Радонић, *op. cit.*, стр. 545—546.

²⁴ Д. Страњаковић, *Срби и Ракоцијев устанак, Летопис МС*, књ. 339, св. 2, 1934, стр. 201—211. — Ј. Fiedler, *Actenstücke zur Geschichte Franz Rakoczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande, Fontes rerum Austriacarum XVIII*, Wien 1858. — Ј. Радонић, *op. cit.*, 552—560.

и не би широке сељачке масе и Срба и Мађара економски тешко страдале на истој оној плодној војвођанској равници на којој је пре тога пустошења владало релативно благостање и просперитет. Али, Беч је и овога пута успео да оствари старо римско начело: „Divide et impera!” Завађени и поцепани подунавски народи, у тадашњим историјским условима, нису успели да се ослободе бечкога јарма и остали су и даље поробљени под скриптом аустријског ћесара.

Према сведочанству једнога савременика, Андрије Минетија, код којег је Бранковић неко време у Хебу становао и који је у својој *Хроници*, писаној 1715. године, забележио низ занимљивих појединости из последњих година његовог живота у заточењу, он је „дугу браду до колена, коју је код куће носио у кеси од кадифе, а кад би куд изашао, пустио би да жубори, и ту би браду чешће прао и чешљао, те је била као цвет и свила”.²⁵ С овом импозантном седом брадом портретисао је Бранковића немачки сликар Шилхоби; оригинал се налази у Метерниховом дворцу у Кенигсварту. На његовим портретима у Хепском музеју сликан је такође с дугом, седом брадом, која му је падала до колена.

Ни у Хебу, иако му је овде било у сваком погледу теже него у Бечу, Бранковић није седео скрштених руку, него је предузимао нове кораке за своје ослобођење. У невољи обраћао се поново Петру Великом, па чак и пољском краљу Фридриху Аугусту. Али, и ови његови последњи покушаји остали су без успеха. Највише га је болело сазнање да је овде потпуно одсечен од садашње живе везе са српским првацима. Истина, он је и одавде водио преписку, али је контрола овде била још ригорознија, тако да на многа његова писма уопште нису стизали одговори. Поврх свега, у току последњих година Бранковић је живео у тешким материјалним приликама, често побољевао и био стално узнемираван од поверилаца, који су упорно захтевали исплату својих потраживања. Остарео и разочаран, прогоњен и сумњичен, презадужен и беспомоћан, далеко од отаџбине, у страном свету и међу туђим људима, умро је најзад у Хебу 19. XII 1711. Као шизматик, сахрањен је у обичну раку, ископану изван варошког гробља.

V — Култ у доба Омладинског покрета

Бранковић ни после смрти није заборављен од свога народа. За време аустријског рата за наследство једна група српских официра, с пуковником Атанасијем Рашковићем на челу, нашла се у Чешкој, потражила његов гроб на периферији Хеба и пренела његове кости, преко Чешке, Аустрије и Угарске, у Срем-

²⁵ Ј. Радонић, *op. cit.*, стр. 602.

ске Карловце, а одатле у манастир Крушедол, где је свечано сахрањен, крај последњих српских деспота, у јесен 1743.²⁶ Кроз цео XVIII и XIX век, а нарочито у доба нашег националног романтизма, много се говорило, писало и певало о „народном мученику”, о „хепском сужњу” и „последњем српском деспоту”. Око његовог имена исплео се читав култ, који је потрајао скоро две деценије. Примера ради, цитираћемо овде нарочито карактеристичан чланак Мише Димитријевића, једнога од најизразитијих представника Омладинског покрета и секретара Уједињене омладине српске, који је лично био у Хебу, видео његове музеје и друге историјске знаменитости, био импресиониран Бранковићевим портретом и описао кућу у којој је он дочекао крај свога живота:

„Кућа, у којој је последње дане своје у Јегри провео и у којој је умро деспот Ђорђе, то је данас Писторијева кавана, једна стародревна кућа, на једном ћошку од пијаце, која је и сада онаква, каква је била кад је Бранковић у њој живео. У тој кући налази се и кроника исте куће, једна писана књига, у којој је описана историја те стародревне куће, а која се поглавито бави историјом њеног некадањег знаменитог становника (...) Иста је у тврдим, али већ и сувише расклиматаним корицама. Види се да је много превртана (...) Превртао сам дуго ту кронику, читао је и бележио из ње (...) Не могу да не споменем како ме је пријатно изненадило, када сам на задњем листу кронике нашао записано име Косте Суботића, родољубивог трговца митровачког. Да ли кроника Андрије Минетија није можда већином од српских руку попрљана и похабана?”²⁷

Тадашњи српски песници, сасвим у романтичарском духу и стилу Уједињене омладине српске 60-тих и 70-тих година XIX века, писали су дитирамбе и апотеозе Ђорђу Бранковићу. Од оновремених славопојки можда су понајкарактеристичнији ови стихови „врдничке виле” Милице Стојадиновић — Српкиње:

У Фрушкој Гори, близу код Сиона,
У задужбини мајке Ангелине,
Ту мрачног гроба отварају с'врата

Деспота Ђурђа сужнога да приме!
Ту лежи Деспот, име, власт деспотску,
Заједно с њиме покри земља црна!²⁸

О Бранковићу писали су у доба романтизма и некоји истакнути страни историчари и књижевници. Од ових је свакако нај-

²⁶ „На свечаној служби и опелу међу многобројним народом налазио се (...) и Јован Рајић као ученик, који тада није могао слутити да ће он бити онај, који ће значај и славу покојника још боље и више утврдити код каснијих генерација”. Ibid., 615).

²⁷ М. Димитријевић, *На месту сужањства последњег деспота српског (посвећено 200-годишњој успомени тога сужањства)*, Браник, Нови Сад 26. X 1889.

²⁸ М. Стојадиновић Српкиња, *Српско Војводство*, у збирци „Песме”, треће издање, Београд 1869.

значајнији француски историчар и књижевник Жан Хоноре Убичини.²⁹ Он је лично био у Сремским Карловцима за време школског одмора 1869. године и ту му је допуштено да прегледа рукопис Бранковићеве *Хронике*. На основу података које је ту нашао и помоћу друге литературе, до које је успео доћи, Убичини је написао посебан чланак и објавио га у *Revue des Deux Mondes*, где је врло запажен. Одатле га је превео познати књижевник Милан Ђ. Милићевић и публиковао без коментара. У том чланку Убичини, између осталог, износи и ове појединости о Бранковићевом дугогодишњем заточењу:

„Никад влада аустријска није објавила зашто је деспот затворен, нити зашто је он држан у тако дугом затвору (...) На честе молбе затвореникове, који из дубине своје тамнице тражаше не милост него суда и судија, на захтевање Срба, који час преко својега патријарха, час преко нарочитих депутација, сланих у Беч, тражаху да се ослободи деспот — или се није ништа одговарало, или се одговарало околишећи, да се још није извидила његова ствар, да ће се то извидити и т.д. (...) Овај одговор који не изражава ништа, и намерно ћутање сувремених писаца отвара широко поље домишљања. Од многих домишљања нема ни једнога које не би писало Леополду у грех што је несретни деспот држат тако дуго у затвору”.³⁰

Према сведочанству Андрије Минетија, у чијој је кући Бранковић становао у току последњих година и где је и умро, његова некадашња ведрина била га је напустила и обузела га је меланхолија и резигнација:

„Немајући ништа себи пребацивати, видевши да се то баш тврдо наумило не чути његове жалбе, он се пустио својој судбини без роптања. Ако би ко пред њиме рекао што за његово тамновање, које се правда државном потребом, он би само слегао раменима, не рекавши ни речи”.³¹

VI — Лајош Талоци о Бранковићима

Прве сумње у деспотско порекло Ђорђа Бранковића данашњег су датума и потичу од немачког историчара Јохана Кри-

²⁹ Ж. Х. Убичини (1818—1884), један од најбољих француских познавалаца и тумача историје балканских и подунавских народа и њихових земаља, које је лично обишао, упознао и писао о њима у низу књига, растрова и путописа. Српске и јужнословенске теме обрадио је у књигама и брошурама: *La question d'Orient* (1854), *La Turquie actuelle* (1855), *La Serbie après la bombardement de Belgrade* (1862), *La Serbie devant la Conférence* (1862), *Les Serbes de Turquie* (1865), *Les Serbes sous la domination ottomane 1389—1804*. (1867); *La Bosnie avant et après le traité de Berlin* (1882—1883). Пада у очи да Јован Радонић у свом прегледу литературе Убичинија уопште и не спомиње.

³⁰ Ж. Х. Убичини, *Ђорђе Бранковић, последњи српски деспот*, Гласник Српског ученог друштва, књ. XI, св. 28, Београд 1870, стр. 293.

³¹ *Ibid.*, стр. 294.

стофа Енгела,³² али без доказа. Исто би се то могло рећи и за сличне наговештаје словачког филолога Павла Јосифа Шафарика.³³ Корак даље покушао је да пође мађарски историчар Лајош Талоци.³⁴ Иако је деценијама живео и службовао у Бечу, он није вршио истраживања у бечким историјским архивима и библиотекама, него искључиво у мађарским. Отуда су његова истраживања непотпуна и једнострана. То се нарочито запажа у његовој брошури о Бранковићима.³⁵ Пада у очи да се нашао чак и један српски писац, Стеван Павловић,³⁶ да преведе ову брошуру са мађарског оригинала и да у свом предговору покуша да оправда издавање свога превода и у посебној књижици:

„Писац није, истина, описао пространо живота Бранковићева, али му то не беше ни задатак у овој краткој расправи. Намера му беше, да каже главне догађаје живота му и покаже пут, којим ваља да се креће писац странијег описа му (...) Нека је лепа хвала и штованом г. Писцу, који је, родом Мађар, и са других својих умотвора познат као пријатељ народа српског, што се својски потрудио око ове српске ствари не само зачев и пригрљив мисао о њој и брижљиво прикупив и саме податке ради ње“.³⁷

Јован Радонић је указао на читав низ тешких грешака, којима је препуна Талоцијева брошура, написана са великим научним претензијама. Довољно је овде указати, илустрације ради, само на један пример, нарочито карактеристичан:

³² J. Ch. Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle 1801, B. III, S. 477.

³³ П. Ј. Шафарик, *Geschichte der sudslawischen Literaturen*, III, Праг 1865, С. 129—131.

³⁴ Лајош Талоци (1854—1916), мађарски историчар и политичар, професор историје подунавских и балканских народа на Терезијануму у Бечу, члан Мађарске академије наука, начелник заједничког аустроугарског министарства финансија, дворски саветник, цивилни гувернер Србије за време аустроугарске окупације 1915—1916. Бавио се историјом југословенских народа. Главна су дела: *Horvát szokás jog* (Хрватско обичајно право); *Tanulmányok a bosniák hánság Kezdetéről* (Студије о постанку босанске бановине); *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter* (Студије к историји Босне и Србије у Средњем веку); *Illyrisch — Albanische Forschungen* (Илирско-албанска истраживања). Издао је архивску грађу о породицама Франкопан и Благој. Допунио је недовршени рукопис Бењамина Калаја *Geschichte des serbischen Aufstandes* (Историја српског устанка) и објавио га с уводном студијом. Према оцени Васе Богданов, „Талоци је био мађарски шовинист“ (Енциклопедија Лексикографског завода, књ. VI, стр. 378).

³⁵ L. Thallóczy *Az Al' Brankovicsok*, Будапест 1888.

³⁶ Стеван Павловић (1829—1908), студирао и докторирао на Правном факултету у Бечу. У младим годинама припадао је Милетићевој Народној странци и биран је за посланика у Српском народно-црквеном сабору у Ср. Карловцима и у Угарском сабору у Пешти. Почетком 1884. скренуо је са Милетићевих позиција, приступио клерикалцима под вођством патријарха Германа Анђелића, и постао уредник и главни сарадник субвенционисаног листа Наше доба (1885—1894), који је заступао конзервативну политику и изазвао оштре критике напредне јавности.

³⁷ Л. Талоци, *Лажни Бранковићи*, превео с мађарског Стеван Павловић, Нови Сад 1889, стр. 4.

„Још је нетачније казивање Талоција, да је баронска диплома изда-на Ђорђу тек када су Турци одбијени били од Беча, када се, како каже Талоци, балканска раја била сувише одушевила, те се на чело народа из-ненада ставио Бранковић као старешина српског народа. Скоро колико реди толико грешака, јер нити је тада српски народ на Балкану знао за Ђорђа Бранковића, нити је баронска диплома издана Бранковићу после опсаде Беча, јер су Турци били одбијени од Беча 12. септембра 1683”.³⁸

У којој је мери Талоци био необјективан речито показују две његове дијаметрално супротне оцене о „лажним Бранковићима”. Док о Ђорђу расправља углавном неповољно — дотле католичке босанске Бранковиће покушава да на овај и овакав начин историјски рехабилитује:

„Године 1688. три одлична католичка Бошњака, Павле, Антун и Јаков Бранковић, који давно потпомагаху царске користи у у својој постојбини, с обзиром на своја у царској служби изгубљена добра и на своје племе од српског деспота Ђурђа Бранковића, замолише да се они потврде у добрим своје породице и у свом племству (...) Да би са другог Бранковића скинули обравину и Србе обавестили, тога ради са топлом препоруком пошљу најстаријег брата Павла у кладовски табор Јудовика Баденског. Види се, да је гроф Павле одговорио том очекивању, јер у име одобравања заслуга његових и његове браће (...) буду јајачким грофовима наименовани Павле Бранковић и браћа му Антун и Јаков, исто тако и њихови потомци”.³⁹

Осим грофовске титуле, Царска дворска комора препоручила је цару Павла Бранковића, „за његове заслуге, стечене у Босни”, за коморског саветника за сепешку комору, и цар га је наименовао са платом од 300 рајнских форината, а „доцније је добио неколико винограда и делова од неких добара”. На крају своје брошуре, Талоци је грофа Павла Бранковића обасуо овим незаслуженим признањима:

„Не може се одрећи, да је он постао из одличне католичке босанске породице, која је у друштву са Римом срчано бранила католицизам Босне и савесно се хтела ослободити испод турског јарма, али је и верно пристајао уз Хабсбуршки дом. Беше он као званичник разуман и вредан, те се свакојако виђаше на њему утицај ујака му Томе Мрнавића, славног босанског бискупа.⁴⁰ Док Ђорђе Бранковић беше заменик српских повесничких тежња унатраг, Павле Бранковић беше један од претеча босанске окупације”.⁴¹

³⁸ Ј. Радонић, *op. cit.*, стр. 275—276.

³⁹ Л. Талоци, *op. cit.*, стр. 29—30.

⁴⁰ Тома Мрнавић (1580—1637), студирао теологију у Риму као језуитски стипендиста, био је прво шибенски, па загребачки каноник и затим босански бискуп. Према оцени Виктора Новака: „Занимљива су Мрнавићева генеолошка фалсификовања, да би што више прославио своју породицу, коју је доводио у везу са Немањићима, са краљем Вукашином Мрњавчевићем, Матијом Корвином, Скендер-бегом, Петром Бериславићем (...) Његова *Vita Justiniani*, за кога је хтео доказати да је Словенин (...), завела је науку, и требало је готово два века да се тај фалсификат открије и докаже. И иначе је Мрнавић познат са нечасне стране, јер је добро дело А. Вранчића *Vita Berislavi Bosnansis* (...) штампао у Венецији 1690. под својим именом”. (Народна енциклопедија, књ. II, стр. 897).

⁴¹ Л. Талоци, *ibid.*, стр. 31—32.

Намерно смо се задржали на овом неуверљивом покушају Лајоша Талоција да објасни и оправда аустрофилску политику грофа Павла Бранковића и његове браће. Док су босански католички Бранковићи награђивани високим положајима и имањима — дотле је Ђорђе Бранковић, после дугогодишњег заточења, завршио свој живот у затвору.

VII Иларион Руварац о Ђорђу Бранковићу и великој сеоби

Брошура Лајоша Талоција о „лажним Бранковићима” и циклус чланака новосадске *Заставе* о Ђорђу Бранковићу⁴² подстакли су Стевана Павловића — који је радо доносио полемике, јер је желео да помоћу њих подигне тираж свога листа — да позове Илариона Руварца, који је такође волео полемике, да се критички осврне на ову интересантну тему и да му своје примедбе пошаље за његов лист. Руварац се сада нашао у великој неприлици. С једне стране, он је још 1867. године расправљао о *Хроници* деспота Ђорђа Бранковића и ни једном речју није наговестио сумњу у његово деспотско порекло.⁴³ Међутим сада, на основу својих нових истраживања, он је дошао до нових резултата, који су се битно разликовали од оних ранијих. Руварац се ипак одазвао Павловићевом позиву и упутио му је отворено писмо, које је овај објавио на видном месту. У том писму Руварац је, између осталог, изнео ове тешке оптужбе:

1) да „тај Ђорђе, ако се и звао Бранковић, није био од деспотске лозе Бранковића”; 2) да је „сам измислио и сковао своје родословље и српски народ обмануо и преварио”; 3) да је покушао „да се народу српском за деспота наметне” и да је био „пробисвет, лажа и варалица, швиндлер у великом стилу, сличан оном лажи-деспоту Јакову Хераклиду и оном Хрвату Павлу Шкалићу (у XVI веку) и Шћепану Малом у Црној Гори...”⁴⁴

Ове оптужбе изазвале су разумљиво узбуђење у српској јавности и уредништво *Заставе* је Руварцу с разлогом приговорило да је „изрекао врло крућу реч о значају Ђорђа Бранковића без стварних доказа”. На то је Руварац одговорио да је „тврдио само да се Ђорђе издавао као самозванац и лажни деспот”, али је одмах додао да ће о њему „расправљати на другом месту”.⁴⁵

⁴² О последњем деспоту српском Ђорђу Бранковићу, *Застава*, бр. 59, 60, 70 и 89, 1885. Да би изгледао што веродостојнији, аутор је његово крштено име Ђорђе прекрстио у Ђурђе.

⁴³ И. Руварац, *Нешто о Хроници деспота Ђорђа Бранковића*, *Летопис МС*, 1866, књ. 111, стр. 1—30.

⁴⁴ Отворено писмо И. Руварца од 6.V 1885. Наше доба, Нови Сад, бр. 35, 1885.

⁴⁵ И. Руварац, *О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III (1557—1690)*, *Задар* 1888, стр. 100—101.

Своју наговештену расправу намеравао је Руварац првобитно да објави у новосадском *Јавору*, познатом часопису Змаја Јована Јовановића и Илије Огњановића Абуказема; тамо је и почела излазити (у броју 14 од 6.IV 1891), али је уредништво није смело објавити у целини због смелих политичких алузија.⁴⁶ Затим је излазила у наставцима у земунском недељном листу *Ново време* (у току 1891) и најзад ју је објавио, заједно са чланцима о Арсенију Црнојевићу, у посебној књизи. Предосећајући да ће поново изазвати буру и револт у јавности, Руварац се у предговору извињавао што их прештампава:

„Скупио сам дакле и издајем скупљене одломке, а не знам, да ли је то паметно, и да л' не бих паметније учинио, да сам оставио, да ти одломци, непочети и непраћени благословом, а сахрањени у листу и листовима недељним, иструну с тим листовима без шума и клокота — него што их ево одштампавам и одштампане износим пред свет на осуду, а своју може бити трајну срамоту“.⁴⁷

У својим „одломцима“ и „излетима“ Руварац је покушао да побија излагања Јована Рајића, у његовој *Историји разних славенских народа*, „о Ђорђу II Бранковићу“, овим аргументима:

„... кад је Јован Рајић писао повест о Ђорђу II. Бранковићу, грофу, деспоту српском и о његовим славним делима, није имао других повесничких извора за ту повест осим кронике истога Ђорђа; — али је Јован Рајић варан био у свему, што је Ђорђе Бранковић о себи написао, све му је веровао“.⁴⁸

Руварац је изнео низ детаља и појединости, помоћу којих је покушао да обеснажи и исмеје све што је Бранковић рекао о себи и својој *Хроници*, и на основу тога овако образложио своје мишљење:

„Из свега што је доведе казано, види се дакле да Ђорђе Бранковић, брат митрополита Саве Бранковића, као што није био од лозе деспота српских, изумрле с последњим титуларним деспотом Јованом Стефановићем 1502. године, тако да није никада и нигде и ни с ким за деспота српског изабран, помазан и проглашен био, нити је могао бити изабран, помазан и проглашен за деспота у српској земљи, у коју нога његова никад ни крочила није, или да — крочила је једном и дошао је он на позив ђенералисима принца Луја у табор код Кладова — али је отуда враћен и није се вратио од куд је дошао, већ је отправљен у непело“.⁴⁹

⁴⁶ Из полемике између И. Огњановића и И. Руварца (*Јавор* бр. 27 и 29 за 1891) јасно се види да уредништво није смело да објави расправу у целини, зато што је уредник раније доносио текстове с политичким алузијама, због којих је кажњаван затвором и новчаном глобом.

⁴⁷ И. Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху, с три излета о такозваној Великој сеоби српског народа*, Српска краљевска академија, Београд 1896, Предговор, стр. VI.

⁴⁸ *Ibid.*, стр. 40.

⁴⁹ *Ibid.*, стр. 34.

Остали Руварчеви аргументи у његовој критици Ђорђа Бранковића сличне су природе и имају за крајњи циљ да га прикажу не само као контраверзну личност него и као трагикомичну фигуру српске историје. Не улазећи даље у анализу Руварчеве критике Бранковићевог историјског лика, цитираћемо још само његов крајњи закључак:

„А што је Ђорђе Бранковић више година држан у Бечу и није пуштен на слободу — биће само он крив. Ђорђе ни у затвору није престао називати се деспотом српским, постављати тисућнике српској милицији као деспот, судити и расправљати спорне ствари међу Србима као српски деспот — бар није престајао такве грамате, као самодржавни деспот⁵⁰ издавати. Па ко би таквог уврнутог човека могао пустити на слободну ногу?“⁵⁰

Можда ниједна Руварчева расправа није изазвала тако оштре критике савременика као ова о Бранковићу. Од тадашњих истакнутих српских историчара први се Руварцу супротставио Љуба Јовановић, професор српске историје у Великој школи у Београду. Иако је и сам припадао Руварчевој критичкој школи у српској историографији, он се у овом конкретном случају није сложио са судом свога учитеља и јавно је устао у одбрану Бранковића. Одмах у уводу своје расправе он је изразио своје жаљење што Руварац ове своје „одломке“ и „излете“, објављене у подлистку земунског *Новог времена*, није допунио и прерадио у облику једне научне студије: „Жалити је само што се нису пре штампања колико толико приредили за академијско издање, јер се за ово друкчије пише, а друкчије за политички лист“.⁵¹ Иако се није могао сложити са закључцима ове расправе, он је о Руварцу писао са неприкривеним симпатијама и поштовањем:

„У Руварца је топло, осетљиво срце; његова је душа велику љубав поклонила оној мучној, често јадној, прошлости српској. Али „суђено“ му је било да често, радећи да је проучи, одједаред види у рукама само крте и трошне удове наших размрсканих историјских идола. Тешко му је морало бивати у такве дане; али му је можда још теже гледати како се с болом и срдбом примају његови резултати“.⁵²

У својој расправи Љуба Јовановић је повукао ову паралелу између Ђорђа Бранковића, с једне стране, и католичких, босанских Бранковића, с друге стране:

„Али каква разлика између њих и Ђорђа! И једни и други краду крв и права старе српске владалачке породице; али док Ђорђе узима на се и мисао збиља достојну да јој буде носиоцем и најчистији представник најславније народне династије, — јајачки Бранковићи хоће само да у ца-

⁵⁰ Ibid., стр. 56.

⁵¹ Љ. Јовановић, *Ђорђе Бранковић, лажни потомак старих српских деспота*. Дело, Београд 1896, књ. XI стр. 379.

⁵² Ibid., књ. XI, стр. 383.

реве милости својим тобожњим родом излажу имање и пензијѐ. Ђорђе постаје народни јунак, они туђи службеници”.⁵³

Полемицући са Руварчевим тешким оптужбама против Бранковића, Љ. Јовановић их је прво детаљно критички анализирао једну по једну, а затим је изнео низ својих аргумената, помоћу којих је покушао да их обеснажи или, у најмању руку, стави под сумњу и прикаже у новој светлости. Тако, бранећи Бранковића од оптужбе да је „самозванац”, он поставља проблем на основу:

„Али је Руварац погрешно те је своју деликатну осетљивост према лажи и истини пренео и у људе политичаре, савременике Ђорђевић. Кад Ђорђа с њима упоредимо, с њима политичарима тадашњим, првашњим и доцнијим, и у нашој ближој и даљој околини (...) па и у самом нашем народу, онда нећемо имати разлога да бацимо анатему на њега (...) Треба ли поименце ређати такве случајеве?”⁵⁴

Побијајући другу Руварчеву оптужбу — да је Бранковић „стао радити на своју руку и за свој рачун, за своје господство против смерова и интенција владе којој се био предао и којој је био посветио своју политичку радњу” — Љ. Јовановић је Руварчевом тумачењу супротставио ове своје убедљиве аргументе:

„Одмах треба да кажем да нису ствари онако како пише Руварац. Јест Ђорђе радио за свој рачун и јест имао своје посебне намере и јест све то било против интенција бечких, али не стоји да се он ћесарском двору био предао и њему био посветио своју политичку радњу. Ја мислим да се то не може доказати (...) Напротив, из целог Руварчева излагања јасно излази да је Ђорђе, од Кара-Мустафина поласка на Беч, непрестано стојао с истакнутим својим претензијама (...) На тај начин тек догађаји почетком лета 1689. године донесоше са собом сукоб између Ђорђевића и бечке политике (...) Два су интереса дошла у сукоб. Слабијему је прело чело; али то не значи да је и морал на страни онога који је у онај мах остао победилац”.⁵⁵

Осврћући се на трећу оптужбу — да је Бранковић путовао у Русију и имао везе с Русима — Љ. Јовановић је покушао да га брани овим аргументима:

„Кад га узмемо, а морамо узети, као самосталну политичку личност, какве неправилности може бити што је он почетком лета 1688 (...) учинио можда (јер се то само претпоставља, и ако, признајем, с врло много вероватноће) кораке за везу с Русијом? (...) Дакле, не може ни за Ђорђа бити кривице, ако је баш и имао веза с Русијом. С тога је његов затвор, ако је баш и био мотивисан, поред оног првог (због „самозванства”) још и тим разлогом, у што ја сумњам, био чин јачега према слабијем, а не дело чувара правде према кривцу”.⁵⁶

⁵³ Ibid., књ. XII, стр. 126.

⁵⁴ Ibid., књ. XII, стр. 132.

⁵⁵ Ibid., књ. XII, стр. 133.

⁵⁶ Ibid., књ. XII, стр. 133.

Бранећи Бранковића од претерано оштре и неправедне Руварчеве критике, која је местимице прелазила у љуту иронију и сарказам, Љ. Јовановић је констатовао:

„Што је то Ђорђе задржан у сужањству и што се он за све то време овако владао, као прави деспот, није с тога што је био ‚уврнут човек‘, како Руварац вели, него је то логично продужење онога што је дотле било. Ситуација се збиља могла променити, ну само тако да се Ђорђе хтео оканити својих мисли, а он то, доследан себи, није хтео. Без тога пак нису га доиста смели пустити без штете за своју политику, а они су се једино о њој бринули”.⁵⁷

У својој расправи Љ. Јовановић се критички осврнуо и на писце који су раније расправљали о овој сложеној и неуралгичној историјској проблематици. Тако, између осталог, он се супротставио и необјективном писању Лајоша Талоција и његовог српског преводиоца Стевана Павловића, који је у предговору уверавао читаоце да је Талоци проучавао овај проблем »sine ira et studio«. ⁵⁸ На другом месту, опет бранећи Бранковића, Љ. Јовановић је с разлогом истакао да је Талоци „своју расправу и написао, да поступак бечкога двора према Ђорђу оправда било истинитим било измишљеним његовим кривцима”.⁵⁹

Гига Гершић, професор Правног факултета у Београду, писао је о овој проблематици у два наврата, али не у посебним расправама, него у уводу својих „успомена и рефлексииа о српском покрету 1848. године”: први пут у наставцима и часопису *Дело* (књ. XIX и XX за 1898); други пут, нешто проширено и допуњено, у посебној књизи.⁶⁰ Ми ћемо овде цитирати само ову другу верзију Гершићеве расправе, јер је она потпунија и документованија од прве. Повлачећи паралелу између две супротне тезе о карактеру велике сеобе Срба, Гершић је констатовао:

„Кад загледамо у језгру, есенцију целог дугога и тешкога спора који се (...) води између Срба и Мађара у Угарској, ми ћемо видети да је

⁵⁷ Ibid., књ. XII, стр. 134. На истој страни, у примедби испод текста, аутор је упоредо цитирао две супротне оцене о Бранковићу. С једне стране, расправљајући о његовом затварању у Кладову према наређењу принца Лудвига Ваденског, Руварац је поставио питање: „И би ли руски главнокомандујући у сличној прилици друкчије радио, него што је радио ћесарски ђенералисим с Ђорђем Бранковићем код Кладова?” Међутим, с друге стране, Љ. Јовановић је овако одговорио на постављено питање: „Шта би руски главнокомандујући радили, или баш и шта су радили по Кавказу, балтијском Поморју или Средњој Азији или Сибиру, не знам; али овде је реч о нама Србима, и могу рећи да не знам догађаја да се Рус према представнику српског народа понашао с онолико неморалне саможивости, а без икакве своје невоље него просто из похлепности, с колико се понашао кладовски ђенералисим по наредби свога господара“. (Ibid., књ. XII, стр. 134).

⁵⁸ Ibid., књ. XI, стр. 383.

⁵⁹ Ibid., књ. XII, стр. 123.

⁶⁰ Г. Гершић, *После педесет година, у едицији Културни проблеми*, књ. I, Земун 1912.

главна принципа једна разлика и супротност између гледишта једне и друге стране била у томе, што су угарски Срби вазда сматрали да су они у угарске земље прешли као организован народ по позиву и под условима, који су у царско-краљевским повељима и патентима изложени и свечано гарантовани, а Мађари су напротив сматрали, да су Срби дошли као једна растројена и распуђена гомила бегунаца, дошљака и јадника, који су дошли да траже уточишта и спаса у земљи Угарској (...) И кад сад излази један од главних оснивача и представника српске критички-историјске школе, па свим својим ауторитетом доказује и потврђује то исто, што су Мађари вазда говорили и заступали, онда ови могу с пуним правом прстом указати на ту за њих толико драгоцену сведоцбу, да су у целој тој помешној дугој борби право и истина били на њиховој страни, а на српској страни — обмана и погрешка”.⁶¹

Побијајући Руварчева недовољно аргументована тврђења о „незваним гостима” и „бегунцима”, који су у „такозваној Великој сеоби” добили у Угарску, Гершић је цитирао представку патријарха Арсенија III Црнојевића од 16.VI 1706. године Леополдовом наследнику Јосифу I, „у којој патријарх чисто и јасно каже како је он на писмене позиве цара и краља Леополда I. извео толики народ из старих седишта и довео у Угарску”. На основу те Арсенијеве представке Гершић поставља питање:

„Зар сме Руварац, који иначе тако ватрено брани Арсенија од претора и нападаја којекаквих шврћа, замишљати и допустити да је исти тај патријарх био толико глуп, да се хвали и препоручује цару тиме, што ће му онако без зазора у очи казати једну лаж? И зар је смео Арсеније тако да говори једном цару, који је извесно морао веома добро знати, како је текла ствар под његовим непосредним претходником?”⁶²

Руварац је доживео појаву првога издања ове Гершићеве расправе (1898), али на њу уопште није одговорио, иако је волео полемике и био један од најбољих полемичара међу српским историчарима.

Исто тако Руварац није реаговао ни на књигу Александра Протића *Наши модерни историчари*, у којој је овај пензионисани официр покушао да са националистичких позиција напада И. Руварца и остале представнике критичке школе у српској историографији. У којој је мери овај самоук забраздио можда најречитије показује његов покушај да српским историчарима стави за узор мађарске историчаре: „Такозване историјске истине долазе код њих на друго и треће место, а често се покрај њих жмурички пролази, кад се не поклапају са користима мађарским”.⁶³ Коментаришући овај неуспели покушај Јован Радонић је с разлогом констатовао: „Патриотским рекриминацијама препуно је дело А. Протића који — нападајући на безобзирну Руварчеву

⁶¹ Ibid., стр. 29—30.

⁶² Ibid., стр. 35.

⁶³ А. Протић, *Наши модерни историчари*, Београд 1900, стр. 7.

критику — чак тако далеко иде, да захтева како за љубав пролазних интереса ваља зажмурити пред историјском истином”.⁶⁴

На сасвим други начин приступио је ревизији Руварчеве тезе о великој сеоби Милутин Јакшић.⁶⁵ Одмах у уводу своје расправе М. Јакшић се опрадио од покушаја А. Протића с образложењем: „Против писања г. Руварца, колико је оно неповољно, боље ће бити прибећи историјским изворима, него патриотским рекриминацијама. То је тежи али сигурнији пут”.⁶⁶ Иако и сам ученик и следбеник Руварчеве школе, М. Јакшић је критички и са извесном дозом скепсе прилазио покушајима ревизије вредности најсмелијих тврђења свога великог учитеља: „Сумња, која старо подрива и руши, у исти мах изазива реакцију, јавља се борба, и појмови се пречишћавају; на развалинама старог диже се ново (. . .) И сумња г. Руварца је покретач, који ће покренути живљу измену мисли, знанствену борбу, и потакнуто историјско питање прећи ће из фазе сумње у фазу сазнавања”.⁶⁷

Критички анализирајући и расправљајући питање „да ли су Срби 1690. године прешли у Угарску на позив, да ли на основу уговора, или су се у земљи Угарској нашли као „бегунци и незвани гости”, М. Јакшић је утврдио да је „мишљење о том сасвим слично с мишљењем Швикеровим о истом предмету. . .”⁶⁸ Побичајући Руварчеву тезу да су Срби у Угарској били „незвани гости”, М. Јакшић се позвао на сведочанства аустријског министра спољних послова барона Бартенштајна и директора Угарске дворске канцеларије грофа Колера, и поставио ово конкретно питање: „Одкуд би могли такви државници, као што беху Бартенштајн и Колер, писати да су Срби дошли ‚per modum pactu’ (Бартенштајн) и ‚denen durch die bekante Literas invitatorias ex Turcico herüber berufenen raizischen Familien’ (Колер)?”⁶⁹

У овој расправи М. Јакшић је на основу историјских извора убедљиво доказивао да Срби нису прешли у Угарску ни као „бегунци” ни као „незвани гости”, него по позиву и на основу уговора. Супротстављајући се Руварцу, који је потпуно

⁶⁴ Ј. Радонић, *op. cit.*, стр. 13.

⁶⁵ М. Јакшић (1863—1937), професор историје српског народа на Карловачкој богословији, бавио се деценијама изучавањем историје Војводине, написао је и објавио запажене монографије о митрополитима Вићентију Јовановићу и Арсенију IV Јовановићу Шакабенти и студије и расправе о великој сеоби Срба, о буну Пере Сегединца, о Политу и Кошуту, о Штросмајеру. (К. Милутиновић, *Милутин Јакшић као историчар*, у књизи: *Студије из српске и хрватске историографије*, Нови Сад 1986, стр. 124—144).

⁶⁶ М. Јакшић, *Природа преласка Срба у Угарску 1690. и привилегија*, *Летопис МС*, књ. 206, св. 2, 1901, стр. 4. Уредништво је с разлогом овој расправи дало уводно место.

⁶⁷ *Ibid.*, стр. 4.

⁶⁸ J. K. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, S. 8—9.

⁶⁹ М. Јакшић, *Ibid.*, стр. 6.

непирао историјски значај и правну вредност српских привилегија, Јакшић је доказивао противно и поставио му читав низ прецизних и конкретних питања:

„Јесу ли се могле вратити жртве, које су Срби за привилегије поднели? Јесу ли се могле у живот повратити оне стотине хиљада (по Руварцу 300.000) само за тог великог рата изгинуле раје? А колико је за исте привилегије проливано српске крви у ратовима у веку затим? (...) То су биле жртве, које се нису могле накнадити. Зато су наши стари — противно Текелији и Руварцу — тврдили да се привилегије не могу одузети. Привилегије из милости (*privilegia gratiosa*), тврдили су они, могу се натраг узети, али привилегије дате за противуслугу (*privilegia remuneratoria*), што не значи друго него уговори, не могу се натраг узимати, и оне су неопозивљиве (*consequenter irrevocabilia*)”.⁷⁰

У својим даљим излагањима М. Јакшић је с разлогом пледирао да би „заиста наши писци морали већу пажњу обратити светлијој страни историјских питања, ако не због другог, а оно да се констатује цела истина”. На крају своје расправе он је дошао до исправног закључка да овако сложене историјске проблеме не би требало обрађивати фрагментарно, зато што „одломци већ по том што су одломци остављају много недодирнутих питања и необјашњених појава, те је цела генеза догађаја нејасна”. Из фрагмената („одломака и шљунака”) — истицао је Јакшић — „не могу се извести сигурни закључци, а док се не дође до генетичке и органичке историје, биће нужно више обазривости и уздржљивости у извођењу закључака”.⁷¹

Посматран из историјске дистанце, одлучан Јакшићев иступ против Руварца у питању велике сеобе и српских привилегија представљао је ретку храброст и значао лепо самопоуздање. И сам Руварац признао је да је Јакшић „добро поткован”. Већ само ово признање речит је доказ да је и велики учитељ веровао у способност свога даровитог ученика, у његову солидну спрему и у његов несумњив историчарски таленат. Ово се још јасније види из Руварчевог реферата о Јакшићевој студији о митрополиту Вићентију Јовановићу, поднесеног Књижевном одељењу Матице српске. Руварчев реферат био је позитиван: „Није све ново што се ту излаже, али има доста и таковога изнесено и обелодањено, што досад нисмо знали, и само због те употребљене нове архивалне грађе ја бих не само био тога мишљења већ бих и желео да се и тако обрађено сместа штампа и приопшти свету путем *Летописа*”.⁷² Када се има у виду чињеница да је Руварац био један од најстрожих оцењивача у Матици српској тек онда постаје неоспорно да је имао позитивно мишљење о Јакшићу и ценио његове способности.

Са Руварчевом тезом о Србима као „незваним гостима,, у Угарској није се сложио ни Јован Н. Томић, историчар који је го-

⁷⁰ Ibid., стр. 30.

⁷¹ Ibid., стр. 32.

⁷² Изводи из записника Књижевног одељења Матице српске, Летопис МС, књ. 204, св. 4, 1900, стр. 412—415.

динама вршио систематска истраживања не само у српским него и у страним, нарочито млетачким и бечким историјским архивима. На темељу ових својих изучавања он је дошао до ових значајних закључака:

„Као што Срби ратници и њихове породице, које је ћесарева повеља од 6. априла 1690. године затекла у Србији, нису били ‚незвани гости‘ у том крају у који су дошли из јужнијих крајева, којима су били овладели Турци, они исто тако нису били ‚незвани гости‘ ни бесправна лица ни ни у Угарској после пада Београда у турске руке у јесен те године, јер под притиском турске силе Срби ратници, као борци с оружјем у руци, а служећи као заштита својих породица, заједно с ћесарском војском иступили су с једног земљишта, на коме је ћесарева власт била фактичка и привремена, на друго таквог истог карактера (... Према томе, кад је ћесар, као ранији привремени и фактички господар покрајине од Турака заузетих, уговором о Карловачком миру постао и правни господар њихов, повластице ничим не потрвене добиле су потпун значај”.⁷³

Овај закључак је утолико драгоцјенији што потиче баш из пера једнога од најизразитијих представника Руварчеве критичке школе у српској историографији. Он је високо ценио свога великог учитеља.⁷⁴

Неколико месеци пред своју смрт доживео је Руварац још једно високо признање, и то из круга тадашњих младих српских историчара. Јован Радонић, тада библиотекар Матице српске, посветио је своју прву књигу Руварцу — „творцу критичкога правца српске историографије”.⁷⁵ Ова посвета дубоко га је дирнула.

Руварчева смрт (21. VIII 1905) ожаљена је у свима југословенским земљама и покрајинама као национални губитак. И том приликом најлепше писао је о њему Јован Радонић, и то у два наврата, први пут у оквиру некролога,⁷⁶ други пут у посебној студији.⁷⁷ У овом другом тексту Руварцу је одато највише признање, које му је икада ико дао:

Иларион Руварац је врло крупна појава у историји нашега културног живота. Он достојно стаје поред Доситеја и Вука. Па као што су Доситеј и Вук у многим измакли испред својих савременика, указујући млађем нараштају нове стазе, тако је и Руварац ударио новим путем. Резултати његова научнога рада веома су важни, али је главна његова заслуга што је у доба романтике ударио реалним правцем. Што се код нас не само

⁷³ Јов. Н. Томић, *Десет година из историје српског народа под Турцима (1683—1693)*, Београд 1902, стр. 200—201.

⁷⁴ Јов. Н. Томић писао је о Руварцу у два маха: први пут у некрологу (Српски књижевни гласник, књ. XV, 1905, стр. 397—400); други пут у опширнијем чланку (Годишњак СКА, књ. XIX, 1905, стр. 348—362). По његовом суду, Руварац је „најистакнутији модерни историчар српски, творац критичког правца у раду на проучавању прошлости српског народа”. *Ibid.*, стр. 348).

⁷⁵ Ј. Радонић, *Западна Европа и балкански народи у првој половини XV. века*, Нови Сад 1905, посвета.

⁷⁶ Ј. Радонић, *Иларион Руварац*, *Летопис МС*, књ. 233, 1905, стр. 106—120.

⁷⁷ *Летопис МС*, књ. 244, 1907, стр. 1—21, и књ. 245, стр. 51—70.

у историјској науци него и у јавном животу много трезвеније гледа на живот и прилике има много и његове заслуге”.⁷⁸

Убрзо после Јована Радонића одао је заслужено признање Руварцу још један истакнути млади српски историчар, Никола Радојчић, тада професор Карловачке гимназије. У свом чланку објављеном на уводном месту угледног карловачког часописа *Бранково коло*, Радојчић је између осталог изнео непознату појединост о одјеку и пријему прве појаве Руварчевих критичких чланака од његових савременика:

„Док није радио на науци и служио својим животом истини, дотле се је могао чинити свету оригиналан, али када је почео радити на народној повесници у јединој тежњи, да нађе и каже српском народу истину о његовој прошлости, онда је тај његов култ истини постао опаснији — он није више био оригиналан човек, него опасан као „рушитељ српских идеала”. Ником наике није тада на ум падало, тврдити и учити, да је једина дужност повесници тражити истину, него се она употребљавала у патријотске сврхе и према томе дотеривала”.⁷⁹

Од тадашњих водећих хрватских научника највише признање Руварцу одао је Ватрослав Јагић, који је у неколико махова говорио и писао о његовим делима. За Јагића је Руварац „кроз многе деценије признат као најзнаменитији, најкритичнији, најученији српски историчар, он је био врховни носилац српске историографије током друге половине XIX века”.⁸⁰ Од хрватских историчара афирмитиван суд о Руварцу дао је и Тадија Смичиклас.⁸¹

Док су, с једне стране, људи од науке одавали заслужено признање истраживачким напорима и научним резултатима И. Руварца, дотле су га, с друге стране, представници старе традиционалистичке школе безобзирно нападали и лично вређали. Биће довољно навести само неколико конкретних примера. Јаша Томић је објавио читаву књигу, у којој је покушавао да историју подели на два дела: на „родољубиву” и „неродољубиву” историју. Стојећи на националистичким позицијама, он је настојао да ову немогућу поделу образложи на овај апсурдан начин:

„Кад је Руварац покушао да избаци романтизам из историје, он је то покушао са таквим калуђерским фанатизмом, да је претерао. Он је хтео да сруши „родољубиву историју”, којој је прво родољубље, па после ис-

⁷⁸ Ibid., књ. 244, 1907, стр. 1.

⁷⁹ Н. Радојчић, *Руварчева тежња за истином, одломак из расправе „Повесни метод И. Руварца”*, Бранково коло, год. XV, бр. 16, 1909, стр. 243.

⁸⁰ В. Јагић, *Parion Ruvacas*, Archiv für slavische Philologie, Wien, XXVII, 1905, 634—635. Једном ранијом приликом, приказујући расправу Стојана Новаковића о Леђенграду, В. Јагић је напоменуо: „Писац је био у положају да се ослони на једну ранију расправу И. Руварца, која је, најжалост, као и много шта друго од овога заслужнога истраживача српске историје, чак и код Југословена премало позната. Зар не би било умесно да једно југословенско друштво, на пример Матица српска, поново изда расуте расправе И. Руварца?” (Archiv für slavische Philologie, III, 1879, 124).

⁸¹ Т. Смичиклас, *Иларион Руварац*, Летопис ЈАЗУ, књ. XXI, 1907, стр. 168—173.

тина. Али кад се у томе пребацио, створио је неродољубиви историјски правац”.⁸²

Овако покушавајући да прикаже проблем, Јаша Томић је изгубио из вида чињеницу да је од свих српских калуђера Руварац имао најмање заједничког са „калуђерским фанатизмом”. Баш супротно томе, он се и у најосетљивијим међуверским односима доследно залагао за верску толеранцију. Јаша Томић није могао да разуме да та и таква историја „којој је прво родољубље, па после истина” самим тим престаје да буде историја. У својој националистичкој психози он није био у стању да уочи да су народне песме једно, а да је народна историја друго. Док у народним песмама долази до изражаја народно предање са својим митовима и легендама — дотле народна историја мора да се заснива само на историјским изворима.⁸³

Остали историчари из старе традиционалистичке школе нису заостајали за Јашом Томићем. Тако, на пример, Панта Срећковић назвао је Рувараца „рушитељем народних идеала”, Милош С. Милојевић прогласио га је „за издајника српске народности”, Шиме Љубић за — „надриписца и луђака” итд. Оваква и слична вређања изазвала су разумљива огорчења у јавности.⁸⁴

Намерно смо се нешто дуже задржали на овим полемикама, јер су оне карактеристичне за свестраније познавање и дубље разумевање идејне борбе између два супротна схватања науке и културе. Иако је овај сложени историјски проблем поставио и разматрао сувише једнострано, Руварац није заслужио осуду представника старе традиционалистичке школе у српској историографији. Као и у неким другим полемикама које је у току свога живота водио са њима, он је у ватри полемике умео да буде местимице сувише темпераментан и искључив, тако да није довољно узимао у критичку анализу и детаљан претрес аргументе својих начелних противника. Зато се и догодило већ у овом конкретном случају да су се чак и некоји од ученика и следбеника његове школе супротстављали његовој тези. Можда је то и допринело да им он уопште није одговорио, иако су му њихове критике сигурно морале бити познате. Наравно, то Ру-

⁸² Ј. Томић, *Бој на Косову — Сеоба Срба — Црна Гора — Критика Руварчеве школе*, Нови Сад 1908, стр. 6. Н. Радојчић је с разлогом констатовао: „Није потребно истицати да у књизи има сијасет доказа о пишчеву непознавању историје и, према томе, о доказаној неподобности да напада тобожњу нетачност Руварчевих схватања”. (Споменица И. Руварцу, Нови Сад 1955, стр. 117). Иста ова оцена може се поновити и о серији новинарских написа Владимира Николића о Руварцу (Застава, од бр. 5 до бр. 46, 1908).

⁸³ К. Милутиновић, *Иларион Руварац и Јаша Томић*, Југословенски историјски часопис, бр. 1—2, 1980, стр. 1—43.

⁸⁴ Од реаговања у штампи нарочито је карактеристичан чланак Стевана В. Поповића *Брука Шиме Љубића* (Илустроване новине, књ. I, бр. 30, 1881).

варчево ћутање на њихова супротстављања не умањује његов значај као великог историчара.

VIII — Бранковић из историјске дистанце

У колико је време више одмицало у толико су ликови, догађаји и идеје из протеклих деценија постајали све јаснији и конкретнији у очима нових генерација српских историчара. Јован Радонић, аутор монументалне монографије о Бранковићу, први је уочио да политичке идеје којима се он заносио и одушевљавао у току друге половине живота, нису изгубила од своје вредности и актуелности ни дуго после његове смрти. Штавише, оне су се и даље развијале и постепено добијале нове облике и нове садржаје. Радонић је то овако образложио:

„Српски народ у Угарској прихватио је његове идеје (...) И када су се пред крај XVIII века, на сто година по прелазу Срба у Угарску, политичке прилике тако стекле, да су Срби на Темишварском сабору 1790. године захтевали засебну територију у Угарској, заступали су они само идеју, коју им је Бранковић оставио у наслеђе. У сличан положај дошли су Срби и 1848. године, истакнувши (...) потребу за самосталном територијом под врховним господством аустријског цара. Тада је још више него пред крај XVIII века личност Ђорђа Бранковића привукла била пажњу не само првака народних него и шире масе”.⁸⁵

Требало је да прође читавих 200 година од Бранковићеве смрти па да се о њему почне објективније расправљати и правичније судити. Први који је у српској историографији прокрчио пут нужној рехабилитацији ове свакако крупне историјске личности био је Јован Радонић својим познатим делом, које смо у овоме раду цитирали на више места. Одличан зналац историјских извора и литературе, проучавајући и приказујући Бранковића у друштвеним срединама и епохама, у којима је живео и стварао, Радонић је оборио многа произвољна тврђења Илариона Руварца и у целини оцртао и осветлио његов сложени и контрадикторни историјски лик.

Још један корак даље у објективној правичној рехабилитацији Ђорђа Бранковића учинио је Петар Шобајић, који је у својој студији, између осталог, озбиљно оспорио и Руварчеву тезу о „фалсификатору” и „мистификатору”. Један од његових аргумената био је „да Лазар, чукундеда грофа Ђорђа, није могао бити син Гргура Слепога, како је то у своме родословљу написао гроф Бранковић”. Шобајић је с разлогом уочио и истакао да овај један једини податак још не даје права Руварцу да на основу њега прогласи Бранковића за — „фалсификатора” и „мистификатора”! Према Шобајићу: „Руварац није разумео да се овде ради о братству и није му било јасно (...) да су преци

⁸⁵ Ј. Радонић, *op. cit.*, стр. 615—616.

раније споменутих породица, које се издају да су од владалачке породице Бранковића, као и преци грофа Ђорђа, изашли из братства Бранковића, од кога је била и династија и да су се ти исељеници у новом крају, по општој склоности братственика, називали не по својим очевима, који су били мање познати, него по најчувенијим представницима своје велике фамилије — свога братства, по Вуку, по деспоту Ђурђу, по Гргуру Слеспом итд.” На основу тога Шобајић је констатовао: „Иако гроф Ђорђе није био директан потомак т.ј. од владалачке куће Бранковића, он је био њихов сродник, јер су и он и династија потицали од истог братства”. Побијајући Руварчеву тезу, Шобајић је тврдио да је она „пуна недостатака и грешака”, супроставио јој је своје аргументе — у које овде не можемо улазити, јер би нас то морало одвести у детаље и појединости — и на крају својих излагања дошао до ових закључака:

„Поред једностраности, Руварац није разумео да су ови ставови у списима грофа Ђорђа, у којима он говори о својим Бранковићима и владалачкој породици Бранковића, у ствари предања, која су се чувала у породици банатских Бранковића и која је проф Ђорђе добро знао. Кад се та предања упореде са историјским подацима види се да у њима има много истине. Због оваквог става какав је заузео према грофу Ђорђу, место да се користи тим истинама, Руварац их је изокретао наопако и — заједно са својим следбеницима у оцењивању личности грофа Бранковића — начинио забуну и унео у нашу науку погрешно схватање о „лажном” Бранковићу. Полазећи од тога погрешног суда, они су изводили и многе друге погрешне закључке и тако исконструисали некаквога њиховога Ђорђа Бранковића, који није онај наш Ђорђе, какав је он у ствари био и каквога је знао наш народ све до овог тако дугог и чудног лутања историчара”.⁸⁶

Данас савремена историографија гледа на појаву Ђорђа Бранковића сасвим другачије него што је то у своје време чинила ранија грађанска историографија. Један од савремених историчара, Мирослав Ђорђевић, полемишући с Иларионом Руварцем, дао је о Бранковићу из историјске дистанце овај нов и образложен суд:

„Буржоаска историјска критика у питању историјске оцене Ђорђа Бранковића налазила је за најважније да пресуди да ли је Бранковић био „прави” или „лажни” деспот, као да титула даје право учешћа у решавању животних питања народа. Што се тиче Аустрије — која је Бранковићу дошла главе, — док је за рат против Турске тражила помоћ српског народа није јој ништа сметало сумњиво деспотско порекло Бранковића да би му подарила титулу грофа и деспота и да би, кренувши у даљи ратни поход преко Саве и Дунава, у Бранковићу тражила човека који ће српски народ позвати у борбу чије би плодове она жњела. Али, када је тај самозванец упутио 1689. године из Оршаве проглас српском народу спремајући се да пође у Србију и поведе борбу којом би народ сам одлучио своју судбину. Аустрија је у њему видела стварну, непосредну опасност, увидела

⁸⁶ П. Шобајић, *Порекло династије Бранковића и гроф Ђорђе Бранковић*, *op. cit.*,

је да ће своју игру са српским народом моћи да спроводи само ако га обезглављује. И зато, што је за свога живота био стална и непосредна опасност за интересе аустријске круне, Бранковић ће бити доживотни сужањ Аустрије”.⁸⁷

О Бранковићевом политичком програму, формулисаном у његовим *Хроникама*, постоје крупна неслагања у српској историографији. По Николи Радојчићу: „Бранковић је био први политички теоретичар војвођанских Срба, по чијем је програму великим делом вођена и чијим је разлозима деценијама брањена њихова целокупна политика”.⁸⁸ Јорџо Тадић такође мисли да су Бранковићеве политичке концепције „вршиле јак утицај на Србе у Аустрији, јер је он, у ствари, први формулисао њихове основне захтеве у борби за постизавање политичке аутономије и очување верске слободе, што је за њих значило и народности, и тако им дао први политички програм”.⁸⁹ Међутим, Радован Самарџић пошао је крупан корак даље и сагледао у Бранковићевом политичком програму знатно обухватније и далекосежније национално-политичке концепције:

„Најчешће се сматра да је Ђорђе Бранковић творац првог политичког програма Срба у Хабсбуршкој Монархији. Значај Бранковићевог програма овим се неприродно сужава. Свако дељење Срба туђим границама у њиховом стремљењу ка националном преображају не улази у склоп научног посматрања и закључивања; поврх тога, и њихово политичко деловање, из кога је проистекла 1804, било је једно и целовито, с тим што су искуства међусобно преузимања и коришћена”.⁹⁰

Бранковић је неоспорно крупна фигура не само у историји српског народа него истовремено и у историји свих балканских и подунавских народа. Најученији Србин свога доба, он је био протагониста једне шире јужнословенске заједнице и први идеолог колективне борбе и солидарности балканских и подунавских народа. Иако у његово доба још нису били зрели ни најнужнији услови за практично остварење његових замашних и далекосежних концепција, то нимало не умањује његове историјске заслуге као првог крчиоца нових путева и сејача нових политичких идеја, чији дубљи смисао савременици још нису били у стању да правилно разумеју, али на основу којих је он далеко испредњачио не само испред своје генерације него и испред читавог низа нараштаја који су дошли после њега. Бранковић се није заносио освајачким амбицијама ни српског цара Душана, ни бугарског цара Симеона, ни мађарских апостолских

⁸⁷ М. Ђорђевић, *Ослободилачка мисао од Ђорђа Бранковића до Вука Караџића*, у књизи: Чланци и есеји, Сарајево 1951, стр. 22.

⁸⁸ Н. Радојчић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, Народна енциклопедија СХС, књ. I, стр. 260.

⁸⁹ Ј. Тадић, *Ђорђе Бранковић*, Историја народа Југославије, Београд 1960, књ. II, стр. 775.

⁹⁰ Р. Самарџић, *Ђорђе Бранковић*, Сентандрејски зборник, I, Београд 1987, стр. 19.

краљева, него је видовито предвидео да се боља будућност балканских и подунавских земаља даје изградити само на чврстим основама колективне борбе, међусобне сарадње и пуне солидарности самих балканских и подунавских народа. Иако његове идеје и концепције још нису биле ни довољно јасно постављене ни конкретније формулисане, ипак се из свега даје наслутити да је он доследно тежио једном великом циљу: да балканске земље не само не остану и даље турски пашалуци него да ни после ослобођења испод турског јарма не постану ни аустријске провинције ни руске губерније, већ да удружене са подунавским земљама буду слободне, независне и самосталне.

У историји српске историографије Бранковић заузима истакнуто место. Ако оставимо на страну средњовековне биографе и летописце, он је несумњиво први српски историчар. Заточен 22 године, он то време није проводио у нераду и очајавању. Своје *Хронике*, започете још у Бечу, наставио је у Хебу са још већим еланом, али их није довршио. То је обимно дело, у пет књига, које садржи укупно 2.681 писану страну. То није само прва историја Срба него истовремено и прва историја балканских и подунавских народа. Она има велики историјски значај. Знаменити чешки научник Јосиф Добровски („отац славистике“) сматрао је *Хронике* „основом модерне српске књижевности“. Жан Хоноре Убичини рекао је да *Хронике* „нешто по материјалима, које је писац имао при руци а којих данас више никако нема, а нешто по самом његовом памћењу о догађајима, у којима је он био или сарадник или очевидца“, „садрже драгоцене податке који ће се узалуд тражити ма где на другом месту о стању хришћанских народа, а особито о Словенима у Турској после њиховог пада под Турке“.⁹¹ По Јовану Скерлићу, „он је врло много дао (...) и ниједан од наших историчара XVIII века није га превазишао“.⁹² Али, и поред све вредности, његово дело ни до данас није у целини објављено. Кривицу за ово сноси у првом реду Карловачка митрополија, која није хтела да се замери бечком двору. Митрополит Стефан Стратимировић у једном свом писму (1815) Атанасију Стојковићу, професору Универзитета у Харкову, то и сам признаје између редова. После пола века, када је Матица српска ставила на дневни ред питање објављивања *Хроника*, патријарх Самуило Маширевић је то спречио. Претерано лојални црквени великодостојници су добро знали шта све садржи ово дело и каквим се очима у Бечу гледа на Бранковића. Неколико одломака публиковали су Вук Караџић, Стојан Новаковић и Иларион Руварац, али многи карактеристични делови остали су

⁹¹ Ж. Х. Убичини, *op. cit.*, стр. 295.

⁹² Ј. Скерлић, *Ђорђе Бранковић, у књизи: Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1966, стр. 206.

још и до данас необјављени. Постоје разни преписи и изводи, који су деценијама ишли из руке у руку, много читани и даље преписивани, тако да је његово дело индиректно снажно утицало на даљи развој историографије и знатно допринело ширењу знања о прошлости балканских и подунавских народа.

Не сме се заборавити да је Бранковић био први српски историчар који је покушао да прикупи, проучи и обради историјске изворе из прошлости не само српског народа него и осталих балканских и подунавских народа, с намером да напише историју свих ових народа као једну велику органску целину. То је био крупан и замашан задатак, који је он сам себи поставио и покушао — упркос неповољних услова у којима је живео — да оствари у току последњих година свога живота. Иако није успео да реализује ову велику замисао и премда је своје дело оставио недовршено, оно несумњиво представља први покушај да се пружи целокупна историја балканских и подунавских народа. Приговор да је Бранковић своје *Хронике* писао само зато што је желео да докаже своје деспотско порекло и да образложи своје „личне претензије” отпада сам по себи када се сагледа његова историјска појава у свој њеној сложеној суштини и са свим елементима који су је условили. Тачно је рекао Мирослав Ђорђевић да те „личне претензије” — због којих је он наводно писао *Хронике* — „објективно нису значиле ништа друго до то да Србија, ослобођена од Турака снагом народа, не треба да постане аустријска земља, плен новог завојевача, него самостална држава српског народа, колевка његове срећније будућности”.⁹³ Са једном малом допуном: Бранковић није мислио само на ослобођење српског народа, него у даљој будућности и на ослобођење и уједињење свих балканских и подунавских народа.

Иако је Бранковићев покушај остао само један крупан и замашан покушај, његов историјски значај остаје велик и далекосежан. Прошло је скоро три века откако је он писао своје *Хронике*, а ми још ни данас немамо историју балканских и подунавских народа. Умирући у заточењу, далеко од отаџбине, Ђорђе Бранковић Подгоричанин оставио је у аманет новим генерацијама да остваре — у далекој будућности и у повољнијим условима — оно што је он први замислио и започео.

⁹³ М. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 22.

Kosta Milutinović

LE COMTE ĐORĐE BRANKOVIĆ PODGORIČANIN
ET SON EPOQUE

R e s u m é

Đorđe Branković (Jenopolj, 1645—Heb, 1711) suivant la tradition de la famille était d'origine des Branković de Podgorica et pour cela qu'il a ajouté à son nom et prénom le sobriquet Podgoričanin. Il fut éduqué par son frère aîné Sava, le métropolitain de Erdelj, avec qui il alla en Russie pour chercher de l'aide pour l'église serbe confinée. D'après son raconté de plus tard, le patriarche de Peć Maksim l'avait nommé pour despote serbe. La cour de Vienne désirant le gagner pour sa politique, délivra un diplôme du baron hongrois.

La grande guerre de l'est, commencée par le siège de Vienne de la part des Turcs (1683), arrêta l'invasion turque profondément vers l'Europe. Branković s'adressa à l'Empereur autrichien Léopold Ier mentionnant l'aide des insurgents religieux, mais sous certaines conditions; entre autre, il lui proposa la création du Royaume de Iliri, grand état balkanique s'étendant de la mer Noire à la mer Adriatique, et pour lui-même il demanda de lui reconnaître le titre de despote. L'Empereur signa le diplôme lui reconnaissant par le même d'être descendant des anciens despotes serbes et le mit à l'ordre des »Comtes de l'Empire romain sacré«.

Au même temps quand l'armée autrichienne commença une nouvelle offensive au front turc, Branković adressa de Oršev (1689) une proclamation aux Serbes et aux autres peuples balkaniques soumis de s'assembler chez lui et d'attaquer l'ennemi tous ensemble. La proclamation fut signée par le despote »Georgij vtori, božijeju milostiju v sem iliričeskim, trekijskim i inim vostočnim oblastem pradednago otečestva nasledni despot«.

Tout cela contribua que le »despote Ilirički« — »soit fait inoffensif«. Il fut emprisonné et interné d'abord à Vienne et puis à Heb, où il resta sous surveillance jusqu'à sa mort. Les fonctionnaires serbes ont en vain supplié l'Empereur pour sa libération. Le puissant Empereur russe Pierre le Grand s'informait et s'engageait pour lui en vain. Il mourut en prison exilé.

Dans l'histoire de l'historiographie serbe Branković occupe une place remarquable. Après les biographes du moyen — âge, il est le premier historien serbe. Son œuvre vitale, *Slaveno-serbska hronika*, en 5 tomes, avec 2681 de page en tout, n'est pas seulement la première histoire des Serbes, mais en même temps elle est une des premières histoires des peuples balkaniques et des environs du Danube.